

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У БАНКІВСЬКОМУ ФІНАНСОВОМУ МОНІТОРИНГУ

У статті розглянуто сутність та практичні аспекти застосування ризик-орієнтованого підходу у системі фінансового моніторингу банків. Проаналізовано законодавчі вимоги, категорії ризиків та напрями удосконалення контролю за фінансовими операціями. Визначено роль ризик-орієнтованого підходу у підвищенні ефективності запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Окреслено вплив воєнного стану на адаптацію банківських процедур моніторингу та перспективи подальшого розвитку системи фінансового контролю в Україні.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, ризик-орієнтований підхід, банки, порогові фінансові операції, підозрілі фінансові операції.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації фінансових ринків та активізації тіньових економічних процесів зростає потреба в удосконаленні системи фінансового моніторингу в банках. Підвищення ризиків відмивання коштів, фінансування тероризму та обходу санкцій створює серйозні виклики для стабільності банківського сектору та фінансової безпеки держави. Традиційні підходи до моніторингу, що ґрунтуються переважно на формальних критеріях, втрачають ефективність в умовах зростання складності фінансових операцій. Тому актуальним стає впровадження ризик-орієнтованого підходу, який дозволяє банкам диференційовано оцінювати клієнтів і операції, спрямовуючи ресурси на найбільш уразливі ділянки діяльності. Особливої значущості ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли зростають загрози незаконного використання фінансової системи для фінансування агресії чи обходу санкційних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика здійснення фінансового моніторингу у банках та підвищення ефективності системи запобігання відмиванню коштів останніми роками стала предметом уваги багатьох науковців та практиків. Зокрема, вагомий внесок у дослідження цієї тематики зробили такі автори, як І. Бродська, О. Гнаткович, Т. Овчиннікова, С. Смолінська, Г. Забчук, О. Івашук, М. Лучко, О. Руда, О. Мар-

ценюк, Н. Ситник, Я. Прицак, Д. Фольтович, М. Уткіна, С. Шелудько, Л. Ширяєва, М. Бойко, О. Базутко та інші. **Формулювання цілей статті.** Метою статті є дослідження сутності, особливостей і практичних аспектів застосування ризик-орієнтованого підходу в системі фінансового моніторингу банків, аналіз чинної нормативної бази та оцінка ефективності використання цього підходу в сучасних умовах.

Опис основного матеріалу дослідження. Фінансовий моніторинг – це система заходів, спрямованих на своєчасне виявлення, оцінку та запобігання використанню фінансових установ для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму або поширення зброї масового знищення [3]. Він включає збір, аналіз і перевірку інформації про клієнтів та їх фінансові операції, оцінку ризиків, впровадження внутрішніх процедур контролю та подання відповідних повідомлень до органів державного нагляду.

Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № 361-IX від 06.12.2019 р. встановлено вимоги до суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ), зокрема, банків, у частині перевірки клієнтів та їхніх фінансових операцій. Зокрема, до фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, відносять порогові – ті, сума або обсяг яких перевищує встановлені законом межі, та підозрілі операції, які викликають сумніви щодо законності джерела коштів або характеру проведеної операції.

У табл. 1 подано порогові значення платіжних операцій для фінансового моніторингу.

©Заславська О.І., к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел.: +380501011695, e-mail: olga.zaslavska@uzhnu.edu.ua

Порогові значення платіжних операцій для фінансового моніторингу [3]

Заходи фінансового моніторингу відсутні	Здійснюються заходи фінансового моніторингу	
	належна перевірка	повідомлення державних суб'єктів фінансового моніторингу
переказ безготівкових коштів для зарахування на рахунок отримувача в оплату вартості товарів, робіт, послуг, погашення зобов'язання за кредитом		
менше 30 тис. грн	від 30 тис. грн до 400 тис. грн	≥ 400 тис. грн
переказ готівкових коштів		
5 тис. грн та менше	від 5 тис. грн до 400 тис. грн	≥ 400 тис. грн

Окрім перевищення суми для визнання операції пороговою потрібне дотримання однієї з ознак:

- зарахування/переказ коштів, коли одна зі сторін (учасників) має реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі, що здійснює збройну агресію проти України, або в державі, що не виконує чи неналежним чином виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, залучених до сфери боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення;
- фінансові операції політично значущих осіб, членів їхньої сім'ї/пов'язаних осіб. Вони підлягають підвищеному фінансовому моніторингу через потенційний ризик корупції або відмивання грошей;
- фінансові операції з переказу коштів за кордон, у т.ч. числі до держав, віднесених Кабміном до офшорів;
- фінансові операції електронного резидента;
- фінансові операції з готівкою (внесення, переказ, отримання коштів). Операції з готівкою на значні суми вважаються ризиковими, оскільки готівка є елементом тіньової економіки [3].

Визнання операції пороговою не означає автоматичну її зупинку. За нею банком чи іншим суб'єктом фінансового моніторингу збирається лише потрібна інформація та повідомляється відповідний державний орган фінансового моніторингу.

Крім порогових, фінмоніторингу підлягають так звані «підозрілі операції», для яких сума не має значення. Серед індикаторів підозрілості операцій є такі, що стосуються:

- діяльності чи поведінки клієнта. Наприклад, клієнт не може зрозуміло пояснити, у чому полягає його діяльність;
- фінансових операцій клієнта. Наприклад, фінансова операція не є характерною для звичайної діяльності клієнта (цілі, тип та обсяг операції), а надані пояснення не є аргументованими;
- операції з підозрілими або незрозумілими джерелами коштів. Наприклад, клієнт вносить значні суми коштів готівкою, джерелом походження яких зазначає виручку від продажу активів, проте не може це підтвердити документально [3].

Додатково законодавством встановлено, що СПФМ зобов'язані визначати високий ризик ділових відносин або фінансових операцій щодо:

- клієнтів з держав, що не дотримуються міжнародних стандартів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму;
- іноземних фінансових установ, окрім зареєстрованих у країнах ЄС або членах FATF (за винятком держав-агресорів);
- іноземних публічних діячів, їх сімей та пов'язаних осіб;
- клієнтів або бенефіціарів, щодо яких застосовані санкції;
- клієнтів з офшорних юрисдикцій;
- клієнтів з непрозорою структурою власності або без даних про бенефіціарів;
- громадян або компаній держав-агресорів;
- юридичних осіб, засновниками або власниками яких є держава-агресор [3].

Зазначені категорії клієнтів належать до групи підвищеної уваги, адже саме через такі зв'язки чи операції найчастіше відбуваються спроби легалізації незаконних доходів або обходу санкційних обмежень. Водночас не всі клієнти чи операції становлять однаковий рівень

ризик, тому банківські установи мають диференційовано підходити до оцінки кожного випадку.

Ризик-орієнтований підхід – визначення (виявлення), оцінка (переоцінка) та розуміння ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також вжиття відповідних заходів щодо управління ризиками у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їх рівня [3]. Іншими словами, це метод організації фінансового моніторингу, за якого обсяг і глибина перевірки клієнтів та їхніх операцій визначаються залежно від рівня ризику, який вони становлять для банку. Такий підхід передбачає оцінку ймовірності використання банківських послуг для відмивання коштів або фінансування тероризму та дозволяє установам зосереджувати ресурси на найбільш ризикових напрямках діяльності. Таким чином, замість формального виконання однакових процедур щодо всіх клієнтів, банк адаптує свої контрольні заходи до реальних ризиків, що забезпечує ефективність і гнучкість системи фінансового моніторингу.

Застосування ризик-орієнтованого підходу здійснюється в порядку, визначеному внутрішніми документами з питань фінансового моніторингу суб'єкта первинного фінансового моніторингу, з урахуванням рекомендацій відповідних суб'єктів державного фінансового моніторингу.

Практика роботи банків як СПФМ дає можливість виокремити основні категорії ризиків, які слід враховувати під час перевірки контрагентів і клієнтів. Кожна з них характеризує певний аспект діяльності клієнта, що може свідчити про потенційне використання банківських послуг для відмивання коштів або інших незаконних операцій.

1. Ризики, пов'язані з видами діяльності, виникають через характер господарської діяльності клієнта, яка може бути схильною до зловживань або непрозорих фінансових операцій. До таких належать галузі з високою готівковою інтенсивністю (азартні ігри, лотереї, торгівля нерухомістю, предметами розкоші, антикваріатом, дорогоцінними металами, зброєю тощо), а також сфери, де складно документально підтвердити надані послуги (рекламна, маркетингова, консалтингова, юридична діяльність). Додаткову увагу викликають галузі з високим ризиком корупції, зокрема фармацевтика, видобувна промисловість, державні закупівлі. Такі види діяльності

вимагають посиленого контролю, оскільки часто використовуються для маскування незаконних фінансових потоків.

2. Організаційні та корпоративні ризики пов'язані зі структурою та управлінням компанії. До них належать: велика кількість зареєстрованих видів діяльності, що може свідчити про фіктивний характер підприємства; часті зміни в установчих документах, які демонструють нестабільність; короткий термін існування компанії, недостатній статутний капітал, податкові борги чи численні судові справи. Такі ознаки вказують на низьку фінансову надійність клієнта або потенційне використання компанії як посередника для ризикових операцій.

3. Ризики, пов'язані з персоналом і зв'язками стосуються осіб, які контролюють або представляють компанію. Підвищений рівень ризику мають компанії, пов'язані з політично значущими особами, а також ті, чий керівники або власники мають негативну ділову чи репутаційну історію. Такі зв'язки можуть свідчити про можливість корупційних впливів або використання компанії для приховання незаконного походження активів.

4. Міжнародні та географічні ризики пов'язані з країною походження клієнта, його бенефіціарів чи напрямом фінансових операцій. Особливу увагу слід приділяти компаніям, що зареєстровані або ведуть діяльність у країнах із високим рівнем корупції, а також тим, на які поширюються міжнародні санкції чи обмеження. Такі фактори можуть ускладнювати перевірку прозорості джерел коштів і підвищують ризик залучення до незаконних схем.

5. Фіктивні або ненадійні компанії – це найбільш небезпечна категорія ризиків, що пов'язана з відсутністю реальної господарської діяльності. До таких компаній належать ті, що не мають офісу, персоналу, ліцензій чи фінансової звітності, а також здійснюють операції без економічного змісту. Їх часто використовують для відмивання коштів, ухилення від оподаткування або приховування кінцевих бенефіціарів. Банки повинні виявляти такі компанії ще на етапі встановлення ділових відносин і застосовувати посилені заходи фінансового моніторингу [1].

Застосування ризик-орієнтованого підходу дозволяє не лише класифікувати клієнтів і контрагентів за рівнем ризику, а й ефективно організувати внутрішні процедури фінансового моніторингу. Завдяки цьому банки можуть своєчасно реагувати на потенційно підозрілі операції, зосереджуючи ресурси на найбільш

ризикових напрямках, та забезпечувати прозорість фінансових потоків. Ці тенденції знаходять своє відображення у статистичних показниках, що ілюструють фактичну практику

фінансового моніторингу в українських банках, зокрема щодо кількості повідомлень та обсягу підозрілих операцій (табл. 1).

Таблиця 1

**Статистичні дані щодо фінансового моніторингу у банках України
у 2020-2024 рр. [2]**

Рік	Загальна кількість повідомлень про фінансові операції	Частка повідомлень від банків (%)	Кількість аналітичних матеріалів, узагальнених Держфінмоніторингом	Орієнтовна сума підозрілих операцій (млрд. грн.)
2020	≈ 1 450 000	98,5 %	1 030	≈ 45,0
2021	≈ 1 520 000	98,8 %	1 074	≈ 50,5
2022	≈ 1 430 000	98,9 %	912	≈ 47,8
2023	≈ 1 650 000	99,0 %	1 008	≈ 56,4
2024	≈ 1 740 000	99,2 %	1 053	≈ 62,6

З наведених даних видно, що банки залишаються основним джерелом повідомлень про підозрілі фінансові операції, забезпечуючи понад 98 % усіх надходжень. Загальна кількість повідомлень стабільно зростала, особливо у 2023-2024 роках, що свідчить про активізацію фінансового моніторингу та посилення контролю з боку регулятора. Одночасно збільшувалась сума підозрілих операцій, що відображає як зростання обсягів легальних фінансових потоків, так і підвищену увагу банків до виявлення ризикових клієнтів та операцій. Зростання кількості повідомлень і аналітичних матеріалів свідчить про підвищення рівня прозорості фінансових потоків та активізацію діяльності банків у сфері запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Одночасно це демонструє потребу в подальшому вдосконаленні процедур моніторингу та розвитку інструментів для ефективної оцінки ризиків.

Під час воєнного стану в Україні фінансовий моніторинг у банках зазнав суттєвих змін, спрямованих на адаптацію до нових умов безпеки та забезпечення ефективного контролю за фінансовими потоками. Зокрема, Національний банк України ухвалив Положення про порядок організації виконання окремих вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду, нагляду у сфері реалізації спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) протягом дії воєнного стану та внесення змін до деяких

нормативно-правових актів НБУ від 20 грудня 2024 року № 153, яке набрало чинності з 1 січня 2025 року. Цей документ визначає порядок організації виконання окремих вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду та нагляду у сфері реалізації санкційної політики протягом дії воєнного стану.

З-поміж ключових змін у процедурі фінансового моніторингу в банках під час воєнного стану відповідно до згаданого положення такі, як [4]:

- спрощена ідентифікація клієнтів. Банки отримали можливість застосовувати спрощені механізми ідентифікації та верифікації клієнтів, зокрема фізичних осіб, через віддалені канали. Це включає підвищені ліміти для здійснення спрощених способів ідентифікації та верифікації клієнтів-фізичних осіб;
- актуалізація даних про клієнтів. Встановлено особливий порядок актуалізації даних про клієнтів у випадках, коли неможливо встановити з ними контакт, що є важливим для підтримки актуальності інформації про клієнтів у період воєнного стану;
- використання альтернативних документів. Банки отримали можливість приймати від фізичних осіб пенсійне посвідчення як додатковий ідентифікаційний документ під час проведення відеоверифікації, що сприяє зручності клієнтів у період воєнного стану;

– безвиїзний нагляд. На період воєнного стану НБУ здійснює безвиїзний нагляд за діяльністю банків, що дозволяє зберегти контроль за фінансовими установами без необхідності фізичних перевірок;

– застосування санкцій. У період воєнного стану НБУ продовжує застосовувати санкції до фінансових установ за порушення законодавства у сфері фінансового моніторингу та валютного законодавства, що підтверджує важливість дотримання встановлених вимог навіть у складних умовах.

Зазначені нововведення сприяють адаптації банківської системи до умов воєнного стану, забезпечуючи баланс між необхідністю підтримки фінансової стабільності та забезпеченням безпеки клієнтів та установ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтверджує, що ризик-орієнтований підхід є ключовим інструментом підвищення

ефективності фінансового моніторингу у банках. Його застосування забезпечує диференційований підхід до клієнтів і операцій, дозволяє сконцентрувати зусилля на високоризикових напрямках діяльності та підвищує якість виявлення підозрілих фінансових операцій. Законодавчі зміни останніх років, а також нормативні ініціативи НБУ під час воєнного стану свідчать про прагнення держави створити більш гнучку та дієву систему контролю за фінансовими потоками.

Разом з тим подальшого розвитку потребують механізми автоматизованої оцінки ризиків, інтеграція аналітичних систем для виявлення складних схем легалізації доходів, а також удосконалення підготовки персоналу банків у сфері фінансового моніторингу. Перспективними напрямками майбутніх досліджень є аналіз впливу цифровізації банківських процесів на якість фінансового моніторингу та розробка методичних підходів до оцінки ризиків з використанням технологій штучного інтелекту.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Бібліотека ризиків» від YouControl: де читати про ризик-фактори в бізнесі. 2022. URL: <https://youcontrol.com.ua/articles/biblioteka-ryzykiv-vid-youcontrol>.
2. Звіти про діяльність. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу в Україні. URL: <https://fuu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-dijalnist>.
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України № 361-IX від 06.12.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831>.
4. Про затвердження Положення про порядок організації виконання окремих вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу, валютного нагляду, нагляду у сфері реалізації спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) протягом дії воєнного стану та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України. Постанова НБУ № 153 від 20.12.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0153500-24?utm_source=chatgpt.com#Text.

REFERENCES

1. «Biblioteka ryzykiv» vid YouControl: de chytaty pro ryzyk-factory v biznesi [«Risk Library» from YouControl: where to read about risk factors in business]. (2022). Retrieved from: <https://youcontrol.com.ua/articles/biblioteka-ryzykiv-vid-youcontrol> [in Ukrainian].
2. Zvity pro diyal'nist' [Activity reports]. (n.d.). Ofitsiynnyy sayt Derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu v Ukraini - Official website of the State Financial Monitoring Service of Ukraine Retrieved from: <https://fuu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-dijalnist> [in Ukrainian].
3. Pro zapobihannya ta protydiyuh lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya. Zakon Ukrainy № 361-IX vid 06.12.2019 r. [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction. Law of Ukraine № 361-IX of 06.12.2019]. (2019). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poriyadok orhanizatsiyi vykonannya okremykh vymoh zakonodavstva u sferi finansovoho monitorynhu, valyutnoho nahlyadu, nahlyadu u sferi realizatsiyi spetsial'nykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuval'nykh zakhodiv (sanktsiy) protyahom diyi voyennoho stanu ta vnesennya zmin do deyakykh normatyvno-pravovykh aktiv Natsional'noho banku Ukrainy. Postanova NBU № 153 vid 20.12.2024 r. [On approval of the Regulation on the procedure for organizing the

implementation of certain requirements of the legislation in the field of financial monitoring, currency supervision, supervision in the field of implementation of special economic and other restrictive measures (sanctions) during the martial law and amending certain regulatory legal acts of the National Bank of Ukraine. NBU Resolution № 153 of 20.12.2024.]. (2024). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0153500-24?utm_source=chatgpt.com#Text. [in Ukrainian].

Отримано 05.09.2025